I

Коли я вперше почув про Гоголя?

Ой, давно, давно, давно!

Ще й до школи я не ходив, як уперше дізнався, що в містечку Сорочинцях народився письменник Микола Васильович Гоголь, що писав книжки і написав "Сорочинський ярмарок".

Чому саме найбільше вразило мене, що Гоголь написав "Сорочинський ярмарок"?

Не "Ревізора", не "Тараса Бульбу", а іменно "Сорочинський ярмарок"?

Ярмарок у нашому містечку був для нас, дітей, великим святом, бо батько давав нам на ярмарок по цілому п'ятаку. І скільки того дива на ярмарку! І канахвети, і горіхи, і "брусики"! А коники-пряники, рожеві з золотом! А цигани й коні! А каруселі! Ах, ярмарок — дитяча мрія!

І от у Сорочинцях народився письменник, що про ярмарок написав! Значить і про фіалку, і про коні, і про циган, і про брусики, і про канахвети, і про каруселі?

Який же це, мабуть, хороший письменник!

От би почитати! Хоч би скоріше до школи!

Батьки мої жили на невеликому хуторі колишнього Зіньківського повіту, на Полтавщині.

До Сорочинець од нас 45 кілометрів, до Полтави — 75, до Диканьки — 60.

Батько,— ми, діти, про це знали,— їздив і в Сорочинці і в Полтаву.

У Сорочинцях жили якісь наші родичі, у Полтаву батька в різних справах посилала бариня, а про те, що на світі є Диканька, ми дізналися з етикетки на пивній пляшці, де по складах удвох із старшим братом з трудом прочитали:

"Пиво Диканского завода князя Кочубея. Диканька".

І тоді до матері:

— Мамо, що таке князь?

— Мало мені з вами клопоту, щоб я ще князями собі голову сушила! Побіжи подивись, чи гуси не в шкоді? Та носа втри, князю ти мій замурзаний!

Може мені тоді було п'ять років, може шість, а тільки пам'ятаю, одного літнього дня в хаті в нас почалася якась незвичайна тривога, батько щось потихеньку говорив матері, мати охкала, ахкала, хапалася за віника підмітати хату і запитувала батька:

— Та що ж вони хоч їдять? Чим ми їх пригощатимемо?

А батько спокійно відповідав:

— Те їстимуть, що й ми їмо!

Аж увечері вияснилася причина такої в нашій хаті тривоги.

За вечерею, коли вся сім'я була в зборі, батько сказав нам, дітям, а нас, батькових та материних дітей, сиділо за столом чималенько,— вечеряли не з одної миски, а з цілих трьох:

— От що, дітки! Приїздять до нас у гості сорочинські дядько й дядина. їдуть вони на богомілля ув Охтирський монастир, а по дорозі заїдуть до нас. Забажалося їм подивитися, як ми живемо. Хоч вони нам і не дуже близькі родичі, якісь там троюрідні, та проте родичі. І вам вони дядько й дядина. Вони багаті, у них у Сорочинцях цілі хороми, а дітей у них нема. Так от, дітки, як вони приїдуть, так ви в очі їм не лізьте, а як вітатимуться, поцілуйте ручки, відповідайте тільки тоді, як про щось вас питатимуть, а краще більше в садку та на вгороді гуляйте,— тепер літо.

— А де вони спатимуть, тату?

— А спатимуть у хаті! А ви, дітки, в клуні, на сіні, тепер тепло!

Це вже добре,— спати в клуні, на сіні, бо мати боялася нас, малих, самих залишати в клуні на ніч:

— Ще клуню підпалите!

Спали ми в клуні тільки тоді, коли мати або батько з нами залишалися, а це траплялося не часто.

— От якби довше дядько з дядиною гостювали в нас, щоб у клуні ночувати! — мріялося нам, маленьким.

Мати причепурили хату, вимастили долівку, посипали її травою,— запашно в хаті та зелено.

...От приїхали й родичі. Приїхали не возом, а тарантасом, парою гладких, з великими черевами, вороних коней, а на козлах сивий дід з довгими вниз вусами, а в зубах у діда люлька-зіньківка.

Батько з матір'ю вийшли до тарантаса, уклонилися низенько родичам, і батько урочисто проказав:

— Милості просимо!

А ми, діти, з'юрмилися біля сіней, витріщивши на родичів здивовані оченята.

Підійшли родичі до нас:

— Драстуйте, дітки! Та скільки ж тут вас!

Ми їм хором, хоч і не дуже влад, одповіли:

— Драстуйте!

Уперше ми побачили своїх багатих (а ми були бідні) родичів.

Чудними вони нам здалися.

Дядько — маленький, худенький, з руденькою цапиною борідкою й колючими, підстриженими вусами. Оченята в його десь глибоко в очних ямках сидять і звідти швидко сюди-туди бігають. На голові в дядька картуз із блискучим козирком. Одягнений в якесь дивне вбрання: довгий, довгий піджак. Потім уже я дізнався, що то сюртук зветься. На ногах чоботи бутилками, лискучі-лискучі — лаковані. А на жилетці — срібний ланцюжок і на ньому великий срібний годинник.

А дядина! Із дядини можна було б викроїти не менш як штук три отаких її дядьків. Така вона висока, така вона огрядна, така вона пишна. А лице біле-біле, густі, чорні, великі брови ластівкою, і на щоках, як вона посміхнеться, великі ямки робляться. Як скинула вона з себе сірий від пороху балахон,— на ній ми побачили шовкову блакитну сукню, довгу аж

до п'ят, підперезану золотим, із якоюсь чудернацькою бляхою поясом. А круг шиї мереживо спускається на плечі й на груди.

Увійшовши в хату, гості перехрестилися, посідали, і дядина дала матері якийсь пакунок:

— Це вам, сестрице!

А тоді підізвала нас, дітей, і кожному дала аж по три цукерки.

— Кажіть же спасибі,— наказала мати.

— Спасибі! Спасибі! — ми гуртом та за цукерки і в садок.

За кілька часу вийшов у садок дядько.

Він побачив мене, підійшов та й питає:

— У школу вже ходиш?

— Ні, я ще малий!

— А читати вже вмієш?

— Ні, ще не вмію! Літери вже розбираю, а ще сказати не вмію! От із Федьком, із старшим братом, потроху ми складаємо слова. Так Федько восени оце вже в школу піде, а я, може, аж на ген ту осінь!

— Ну, нічого, встигнеш іще навчитися читати! — каже дядько.

Дядько на перший погляд мені не сподобався, якийсь він здався мені колючий, неприємний, а виявилося потім, що до дітей він ставився прихильно і навіть ласкаво, хоч своїх дітей у них не було.

А може, саме через те він до чужих прихилявся, що не було своїх...

Отоді ж таки в садку дядько, гладячи мене по голові, й каже:

— А ти про Сорочинці чув?

— Чув! Та ви ж там живете!

— А про Гоголя чув?

— Про якого, дядю, Гоголя? Ні, не чув!

— От коли ти підеш у школу, навчишся читати, тоді узнаєш, що в Сорочинцях, де ми живемо, народився письменник Микола Васильович Гоголь, що написав "Сорочинський ярмарок". І народився він на нашій вулиці.

Я вже не пригадую, чи говорив він іще про щось, що написав М. В. Гоголь, але про "Сорочинський ярмарок" пам'ятаю добре.

Я вже говорив, чому саме.

І мені тоді здалося, що дядько гордий не з того, що був на світі великий Гоголь, а з того, що він народився "у нас, у Сорочинцях", і не на якійсь іншій, а "на нашій вулиці"! От які ми!

А мені тоді, після дядькових слів, аж усередині запекло — так до школи захотілося, щоб навчитися читати, щоб скоріше про "Сорочинський ярмарок" прочитати.

Ой, давно, давно, давно це було!

А тепер, коли я дивлюсь на шість томів повної збірки творів М. В. Гоголя, що стоять он у книжковій шафі, у глинястій обгортці,— випливають дитячі роки, хутір на Полтавщині, сорочинські дядько з дядиною, ярмарок з ятками, циганами, кіньми, фіалкою, канахветами, батьківським п'ятаком, перша чутка про сорочинського письменника Гоголя, що "Сорочинський ярмарок" написав, і болюче бажання скоріше навчитися читати.

І дитяче:

— Написав про "Сорочинський ярмарок"?! Ой, який же це, мабуть, хороший письменник!

Як бачите, іноді діти навіть в оцінці письменника не помиляються.

II

Батьки в мене були грамотні. Тобто вони вміли читати й писати. Бібліотеки вдома ніякої в нас не було. Із книжок, що були в нас у хаті, пригадую тільки дві: Євангелію у червоних палітурках і переплетений за якийсь прапраминулий рік журнал "Русский паломник". Де він узявся, той "Паломник", хто його знає. Не пригадую, щоб батько коли читав Євангелію, він тільки ретельно записував на останньому чистому аркушикові, коли хто з нас, дітей, народився:

"Павел род. 188.. году, генварья...".

Коли він записав геть увесь той аркушик, довелося приклеїти ще один, не вміщалися новонароджені. Мати, пригадую, дуже часто вдавалася до "Русского паломника". Суботами, ввечері, обов'язково читався "Паломник".

Іншої якоїсь книжки, що її б читала мати, не пригадую.

Двадцять п'ять літ я пам'ятаю свою матір і двадцять п'ять літ вона читала той самий "Русский Паломник".

Очевидно, інтересна книжка.

Коли ми вже пішли в школу, навчилися читати, книжки ми брали в бібліотеці, що була в містечку при "волосному правлінні".

Бібліотека, щоправда, була невеличка, і на всю величезну волость одна, книжки були зачитані, підклеєні, поклеєні, переклеєні, та проте читати їх було можна. Твори Гоголя в бібліотеці були.

І здійснилася моя мрія. Я прочитав "Сорочинський ярмарок". Це була, мабуть, чи не найперша книжка, що я її самостійно прочитав.

Розуміється, я взяв збірку "Вечори на хуторі біля Диканьки", і як же я зрадів, коли одразу після передмови пасічника Рудого Панька першим я побачив "Сорочинський ярмарок".

Трохи не так, як я собі уявляв, хоч там усе було те, що й на нашому ярмарку.

Тільки що в нас на ярмарку не було червоної свитки.

А Солопіїв, Черевиків, і Цибуль, і Хівр, і Парась, і Грицьків — повнісінький ярмарок.

І такі були, що Солопіїв із Цибулею перепили б, і Хіврю б перелаяли...

Прочитано було й перечитано: і "Вечір під Івана Купала", і "Майську ніч", і "Страшну помсту", і т. ін., і т. ін.

Із захопленням, з трепетом перечитано.

А вечорами ми, діти, бавилися в "Червоної свитки", лякали всіх, бігали, хрюкали, аж поки було мати віником не намахає.

Коли ми, старші, попідростали, бабуся наша вже меншеньким казки розказувала,— як свого часу й нам: про відьом, про лісовиків, про водяників, про домових.

Одного такого вечора я взяв книжку:

— Давайте, бабусю, я вам почитаю!

— Почитай!

Я почав читати "Зачароване місце".

Бабуся в страшних місцях хрестилася й проказувала:

— Свят! Свят! Свят!

— Бабусю, чого ви хреститесь? Такого не було! Це письменник вигадав!

— Якби не було, у книжках би не писали! — відповідала бабуся.

III

Так от з дитинства і до старості з М. В. Гоголем.

І читав, і вивчав, і кожного разу дивувався:

— Звідки бралося, з яких криниць, з яких джерел водограєм било чарівне гоголівське слово?

І Сорочинці на місці,— та ще які тепер Сорочинці! — і Диканька процвітає,— та ще яка тепер Диканька! — і в Миргороді вже давно калюжа висохла, і вже він не гоголівський Миргород, а чудесний радянський курорт,— а другого Гоголя нема!

Невже Микола Васильович увібрав у свій талантище увесь сміх, всі чари, всю красу, всі фарби життя?

Ні! Ні! Ні!

Миколи Гоголі не щороку народжуються, але, зачекайте, настане день, коли з'являться чарівні радянські "Вечори"...

Може вони будуть не біля Диканьки, а біля Каховки, а як не біля Каховки, то біля Шевченківської МТС, а будуть!

Неодмінно будуть!

Слово великого Гоголя не тільки не вмре, а дасть чудесні паростки!

Дасть! Дасть! Дасть!